

ПЕРЕКЛАДИ

ISSN 1682-5268 (on-line); ISSN 1608-0599 (print)

Shidnij svit, 2025, No. 2, pp. 173–197

doi: <https://doi.org/10.15407/orientw2025.02.173>

Nan Gongbo

**LI QINGZHAO. CHAPTERS V–VI / TRANSLATION FROM CHINESE,
INTRODUCTORY PAPER AND COMMENTARIES BY H. DASHCHENKO¹**

Hanna Dashchenko

PhD (Philology), Associate Professor

Institute of Chinese Literature and Philosophy, Academia Sinica

128, Section 2, Academia Rd, Taipei, 115, Taiwan

annadashchenko78@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3432-3679

This publication presents the Ukrainian translation of chapters V–VI (episodes 58–81) of the historical novel “Li Qingzhao” (“李清照”) written by the Hong Kong writer Nan Gongbo (南宮搏, 1924–1983). These episodes were published from June 23 to July 21, 1960, in Taiwan in the *Central Daily News* (中央日報). The events depicted in this part of the novel took place between 1113 and 1129.

There are 11 complete *shi* and *ci* poems by Tang and Song poets as well as certain lines from five poems (from the pre-Qing period to the Song dynasty). Since Nan Gongbo uses poetry as the basis for the plot, some of these poems describe the life of the Song aristocracy in the capital, while others are devoted to the contemplation of nature, thoughts about the past, and longing in separation, which generally corresponds to the events depicted in the novel.

The introductory paper presents the artistic and compositional features of this part of the novel and explains some mistakes made by the author in depicting the events. The notes provide explanations of terms and realities, and brief information about historical characters mentioned in the text as well.

Keywords: Nan Gongbo; Li Qingzhao; novel; poetry; image

Нань Гунбо

**ЛІ ЦІНЧЖАО. ГЛАВИ V–VI / ПЕРЕКЛАД З КИТАЙСЬКОЇ,
ВСТУПНА СТАТТЯ ТА КОМЕНТАРІ Г. В. ДАЩЕНКО**

У цій публікації вперше в синології наведено переклад V–VI глав (епізоди 58–81) історичного роману “Лі Цінчжао” (“李清照”) авторства гонконзького письменника Наня Гунбо (南宮搏, 1924–1983), які виходили з 23 червня до 21 липня 1960 року в тайванській “Центральній щоденній газеті” (“中央日報”). Переклад попередніх глав надруковано у “Східному світі” № 4 за 2024 рік та № 1 за 2025 рік [Нань 2024; 2025]. Позначення глав подано римськими цифрами (V–VI), а позначення епізодів – у форматі 1960.06.23_58, де 1960 – рік, 06 – місяць, 23 – день, а 58 – номер епізоду, зазначений у газеті.

Цей роман є першою відомою спробою створити белетризовану версію біографії Лі Цінчжао (李清照, 1084–1155?), видатної китайської поетеси династії Сун (宋朝, 960–1279). Події, зображені Нанем Гунбо в цій частині роману, відбуваються з 1113-го до 1126 року.

© 2025 H. Dashchenko; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The World of the Orient*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

В епізодах 58–64 автор продовжує описувати аристократичне життя сунської столиці, спираючись на поетичні твори та численні історичні анекдоти. Зокрема, наведено шість повних *ци* (один Лі Бая, два Чжоу Бан'яня та три Лі Цінчжао), частину пісні “Хоужень” (“候人”) із “Шицзіну” (“詩經”) та окремі рядки з *ци* Лі Цінчжао.

Нань Гунбо набагато більше уваги приділяє зображенню співачок, ніж аристократок, за винятком головної героїні Лі Цінчжао. Зокрема, мати Лі Цінчжао з'являється лише в перших трьох епізодах роману, але її ім'я так і не згадується. Доля іншої аристократки – дружини Лу Дефу – ще гірша: письменник не лише позбавляє її імені, а й навіть не надає їй жодного слова, хоча вона присутня разом з іншими героями в епізодах 60–64. Водночас Нань Гунбо детально описує різноманітних співачок – від тих, що працюють у *цзюлоу*, до коханки імператора. Деякі з них (наприклад, Цуйхуа та Лі Шиши) неодноразово зустрічаються в різних главах.

В епізодах 67–81 наводяться п'ять повних віршів сунських поетів (один *ши* Ханя Ці та чотири *ци* Лі Цінчжао) та окремі рядки з трьох танських *ши*. Ці поезії присвячені спогляданню природи, думкам про минуле і темі туги в розлуці, що загалом відповідає подіям, зображеним у цих главах роману.

Одним з основних сюжетних елементів наступної частини роману є поховання Чжао Тінчжи (епізоди 65–75), що потребує відповідних пояснень. За часів династії Сун існували чітко визначені ритуали², які мали виконувати члени родини з тілом померлого. Водночас інші ритуали регламентували обмеження соціальних зв'язків на час жалоби за померлим (守制), яка тривала 27 місяців. На цей період чиновник мав залишити державну службу, відмовитися від складання іспитів, проведення святкових заходів тощо. Сам період жалоби поділявся на п'ять основних етапів: 1) підготовка до жалоби; 2) отримання співчуття від відвідувачів; 3) підготовка до поховання та проведення ворожіння; 4) поховання та обряд жертвопринесення; 5) траур та обмеження соціальних зв'язків. Починаючи з 25-го місяця після смерті, рідні померлого виконували обряд великого жертвопринесення і прибирали дім від його речей, після чого могли повернутися до звичайного життя, включно з поновленням на посаді [Choi 2017, 105–106]. Невідповідне виконання або затримка з похованням могли призвести до покарання, наприклад зниження на посаді [Choi 2017, 158].

За Північної Сун практика поховання загалом наслідувала танську: “<...> тіло роздягали, обмивали запашною водою, вкладали в рот шматочок нефриту, щоб тіло не розкладалося, вдягали в поховальний одяг і клали в труну <...> Труни <...> для представників вищого класу виготовляли з міцного дерева і щільно закривали, оскільки сім'я деякий час тримала тіло в будинку або відправляла його до міського сховища” [Benn 2002, 267].

Якщо в давнину час поховання залежав від становища, яке посідав померлий у суспільстві (“Сина Неба ховали через сім місяців, феодалів – через п'ять місяців, високопоставлених чиновників – через три місяці, а аристократів – через місяць”) [Ebreu 1991, 72], то за часів династії Сун вважали, що поховання чиновника має відбуватися якомога скоріше, зазвичай протягом трьох місяців після смерті [Kuhn 1994, 46]. Однак насправді це займало значно більше часу: хоча здебільшого поховання відбувалося протягом 1–2 років після смерті (це відповідає терміну у 27 місяців, що надавався для жалоби), відомі поодинокі випадки, коли це займало до десяти років [Kuhn 1994, 140]. Існувало щонайменш три причини такої затримки: по-перше, коли чиновник помирав далеко від дому і труну з його тілом доводилося перевозити на великі відстані, щоб поховати в рідному місті; по-друге, вибір відповідного місця для поховання; і, по-третє, брак коштів для поховання, оскільки це був досить дорогий захід, який включав купівлю місця для поховання, будівництво гробниці, підготовку труни та предметів для поховання, написання та викарбовування епітафії, виконання церемоній, похоронну процесію з декількох сотень людей тощо [Kuhn 1994, 46]. Якщо померлий був чиновником, держава брала участь у витратах на

його поховання, зокрема за часів династії Північна Сун уряд забезпечував родини померлих чиновників шовком, вином та тваринами для жертвоприношення [Kuhn 1994, 36–38].

У романі зазначено, що труну з тілом Чжао Тінчжи супроводжувало “багато людей і понад сто солдатів”, “позаду ще й група торговців на конях та мулах, а також кілька десятків охоронців” (епізод 68), окрім того, “триста вершників, які охороняли труну з тілом” (епізод 69). Похоронна процесія мала подолати довгий та важкий шлях – близько 600 км зі столиці до міста Чжучена. Зазвичай таку процесію очолював катафалк, який супроводжували шестеро людей по боках, шість носіїв штандартів, шість дзвонарів та тридцять шість плакальників. Якщо померлий був заможним, також були вози для перевезення могильних речей [Benn 2002, 268–269], серед яких були одяг, книги, ювелірні вироби тощо [Kuhn 1994, 36].

Нань Гунбо, свідомо чи ні, припускається помилки, датуючи усі події, пов’язані з похованням Чжао Тінчжи, приблизно 1113–1114 роками. В офіційній біографії Чжао Тінчжи, представлений в “Історії [династії] Сун” (“宋史”) та “Хронологічних записах [про справи] прем’єр-міністрів [династії] Сун” (“宋宰輔編年錄”), повідомляється, що в “10 день третього місяця четвертого року правління під гаслом Цзінда (7 квітня 1107 року. – Г. Д.) [він] був зміщений з посади прем’єр-міністра”, а через п’ять днів після цього (13 квітня 1107 року. – Г. Д.) помер у столиці [徐培均 2013, 38]. Цай Цзін (蔡京, друге ім’я Юаньчан 元長, 1047–1126), політичний супротивник Чжао Тінчжи і чинний прем’єр-міністр, звинуватив покійного в численних злочинах та правопорушеннях, зокрема в хабарництві, тому наказав заарештувати усю його родину. Протягом наступних чотирьох місяців тривало слідство, але жодне зі звинувачень не було підтвержене доказами, тому “в сьомому місяці [членів родини Чжао Тінчжи] було звільнено з ув’язнення” [柯宝成 2009, 199].

Навіть якщо припустити, що родина Чжао Тінчжи до серпня 1107 року перебувала під арештом і не мала можливості поховати його, видається сумнівним, що їм знадобилося близько шести років, щоб влаштувати перевезення труни з його тілом зі столиці для поховання в рідному місті у провінції Шаньдун. Вони, як і раніше, посідали високе становище в суспільстві: імператор особисто відвідав родину, висловлюючи свої співчуття вдові, та дозволив залишити за покійним деякі шанобливі титули, хоча більшості з них він його позбавив через розслідування та тиск із боку Цая Цзіна [Dжао 2010, 74–75]. На думку сучасних дослідників, Лі Цінчжао та Чжао Мінчен повернулися в рідне місто не пізніше осені 1107 року [徐培均 2013, 38].

У романі також наявні інші невідповідності між хронологією зображених подій та реальними історичними фактами. Одна з них стосується епізодів 76–81, у яких описуються бесіди між Лі Цінчжао та її батьком Лі Гефеєм напередодні його смерті. Нань Гунбо датує ці події приблизно 1115–1116 роками: “Через рік, коли Лі Гефей захворів, Лі Цінчжао взяла з собою старого слугу, дядечка Чжуна, і поїхала сама із Чжучена до Цзінаня відвідати батька” (епізод 76) та “Вона щодня писала чоловікові, що досі був у жалобі за померлим батьком” (епізод 77). Однак згідно з офіційною біографією Лі Гефея в “Історії [династії] Сун” він помер у 1106 році. Тобто, навіть якщо припустити, що Чжао Тінчжи поховали через декілька років після смерті, тут, безумівно, наявна помилка в датах: Лі Гефей помер за рік до смерті Чжао Тінчжи, а в романі через рік після поховання Чжао Тінчжи батько Лі Цінчжао ще живий. Інша невідповідність стосується одного з селянських повстань, яке відбувається під час її відвідин батька і про яке згадує Лу Дефу в розмові з Лі Цінчжао: “Фан Ла зібрав армію повстанців у Хуейчжоу і вже увійшов до Чжецзяна” (епізод 80). Однак згідно з історичними записами Фан Ла очолив повстання в 1120 році, а через рік воно було придушене урядом, а ватажки страчені у столиці. Тобто Нань Гунбо, описуючи події 1115–1116 років, згадує повстання, яке в реальності відбудеться лише через 4–5 років.

Ці історичні розбіжності не зменшують художньої цінності роману Наня Гунбо, але можуть ввести читача в оману щодо відповідності подій, зображених ним, тому, що відбувалося насправді. Після публікації роману письменник у своїх спогадах зізнавався, що заклав погану історичну основу в ньому [南宫搏 06.05.1964], оскільки “в той час я читав мало книг і був спантеличений справжніми, на перший погляд, дослідницькими роботами цінських учених” [南宫搏 11.05.1964]. Але він виправдовує свої недоліки, по-перше, тим, що “писав книгу, прагнучи [заробити на] рис та просо, і не претендував на щось особливе” [南宫搏 17.05.1964], а по-друге, тим, що це художній твір, а не наукове дослідження: “Оскільки я пишу історичні романи, то лише поверхово знайомлюся з життям персонажа, і це викликано необхідністю. Я ніколи б не порадив звичайному літературознавцю зосереджуватися на детальному вивченні життя героїв. Оскільки це дуже копітка робота і вона мало що додає до розуміння творів автора. Я думаю, що це справа фахівців” [南宫搏 16.05.1964].

Інакше кажучи, особливостями свого творчого методу Нань Гунбо вважав інтроспекцію – занурення у внутрішній світ героя та вживлення в нього через вивчення його еґо-документів, щоденників, віршів або листів, тобто тих джерел, у яких розкриваються найпотаємніші, найінтимніші риси людини. З цього погляду вивчення академічних праць цьому заважає, оскільки спонукає брати до уваги думки інших людей, а не торкатись безпосередньо внутрішнього світу героя. Водночас свідомо, судячи з усього, настанова Наня Гунбо на заповнення лакун у біографії Лі Цінчжао асинхронними з хронологічного чи територіального поглядів подіями дає авторові змогу більш детально розкрити специфіку зображуваного періоду.

1960.06.23_58

Політична ситуація змінилася: на півночі країни з кожним днем зростала кількість ворожих військ, на сході країни орудували розбійники, проте в Бяньцзіні усі співали та танцювали. Будівництво імператорського палацу Лігун на горі Геньюе було майже завершено. Чжао Мінчен та його дружина, повернувшись у Бяньцзін із Шаньдуна, були розгублені: минуло лише декілька років, а вони почувалися чужими в цьому розкішному місті. Чжао Мінчен згадував, що під час навчання у Вищій академії в Бяньцзіні та в перші роки їхнього шлюбу тут усе ще можна було знайти тихе місце. Він міг узяти п'ятсот монет і пройтися до храму Сяньго³, щоб купити там відбитки з кам'яних плит, старі книги та керамічний посуд. Однак зараз цей подих культури майже не відчувався, розміри книжкового ринку зменшилися, а на цьому місці з'явилися лотки з різними товарами.

Водночас населення Бяньцзіна значно збільшилося за останні п'ять років. Через вторгнення чжурчженів у провінцію Хебей багаті сім'ї з півночі почали переїжджати до столиці, що привело до ще більшого розквіту міста. До того ж різні державні та приватні проекти сприяли розвитку будівництва. Однак таке різке піднесення мало вульгарний присмак, адже розвивався й Дунхуамень⁴, де з'явилися нові крамарі. Час змінив обличчя міста!

Минуло вже дванадцять років з весілля Чжао Мінчена і Лі Цінчжао – це досить багато. За цей час світ сильно змінився, але вони досі живуть щасливим подружнім життям, зберігаючи притаманний їм життєвий уклад.

Лі Цінчжао вже не можна назвати молодою, проте в очах чоловіка і рідних вона залишається маленькою наївною дівчиною, і навіть друзі бачать її такою. А вона прагне першості, пишається собою, вона чарівна і сповнена жіночої зарозумілості. Повернувшись до Бяньцзіна, одразу вирушила з чоловіком на прогулянку, а потім разом із ним та його друзями пішла до Фенцзелю. Там нарівні з чоловіками вела бесіду, а також сміливо обговорювала інтимні стосунки, описані в літературі.

1960.06.24_59

Старше покоління кланів Чжао та Лі здебільшого було незадоволене життєвою позицією Цінчжао, проте її талант і слава не дозволяли їм навіть наважитися кри-

тикувати її, а Чжао Тінчжи і поготів всіляко потурав своїй невістці. Вона була вільною жінкою з великого шаньдунського клану, і мало хто тоді міг мати таку свободу. Тому вона й написала коментар до пісні “Хоужень” із “Шицзіну”⁵:

На греблі, що біля ставка, пелікан не змочив свого дзьоба.

Ці люди не варті князівської ласки, його добросердя.

Скрізь хмари густі, але в горах південних веселка звиса.

Вродлива і ніжна дівчина страждає – жере її тіло жага.

Вона переклала другу половину вірша розмовною мовою⁶ і додала таке пояснення⁷:

Споконвіку в письмовій чи розмовній мові риба завжди слугувала натяком на коханців чи подружжя. Інтимна близькість – це також і порозуміння між чоловіком і жінкою. Пелікан у пісні “Хоужень” – це птах, який ловить рибу. Жителі Бяньцзіна називають його “дерев’яною вороною”. Цей птах-рибалка стоїть на греблі і навіть дзьоба не може змочити у воді, щоб знайти собі подругу! Це натяк на занепокоєння жінки через те, що вона не може знайти коханого. Далі є слова “дівчина страждає – жере її тіло жага”, де ієрогліф 饑 (дослівно: голод) вказує на голод від нестачі інтимної близькості. “В горах південних веселка звиса” – це натяк на богиню, яка приходить хмарою вранці і проливається дощем увечері⁸. Вона вродлива і ніжна, але вона не може вгамувати жагу кохання, і це викликає її голод...

Це пояснення не викликало жодної критики з боку літераторів у Бяньцзіні. І не тому, що вони не звернули на нього уваги, а через те, що більшість із тих, хто міг би критикувати Лі Цінчжао, вже покинули столицю. Культурна атмосфера у столиці була вже не такою, як раніше, отже, її коментар не викликав жодного обурення.

Зараз у столиці дуже популярний Чжоу Бан’янь⁹, хоча, звісно, його популярність не до порівняння з популярністю Лі Цінчжао. Він старий поет, який складає вірші вже 30–40 років. Хоча він і став відомою людиною, але в очах суспільства йому чогось не вистачає, він нікого не міг звести з розуму своєю поезією! У нього не було жодного *ци*, який був би настільки популярний, що тисячі людей виборювали б право виконати його, як-от у Лю Юя чи Лі Цінчжао.

1960.06.26_60

Попри все це, старий Чжоу Бан’янь невпинно продовжував своє сходження...

Якось Чжао Мінчен і Лу Дефу, виходячи з храму Сянго разом зі своїми дружинами, зустріли Вана Ціюаня¹⁰, двоюрідного брата Цінчжао. Йдучи вулицею ліворуч від храму Сянго, вони попрямували до Цінхуалоу – великого популярного *цзюлоу*¹¹, що нещодавно відкрився.

А причина його популярності дуже проста¹². Позаторік сунський імператор Чжао Цзі¹³ потай вирушив до храму Сянго. Проходячи повз Цінхуалоу, він побачив вивіску, написану Су Дунпо¹⁴. Насупившись, він увійшов у цей *цзюлоу* і сказав господареві, що треба змінити вивіску. Звісно, ніхто в *цзюлоу* не впізнав переодягненого імператора, проте всі звернули увагу на поведінку цього химерного клієнта, який запропонував змінити вивіску. Ба більше, за ним ішов десяток слуг, деякі з яких мали бліді обличчя без борід¹⁵. Тому господар, якому усміхнулася удача, наче між іншим попросив цього навіженого написати щось для вивіски. Чжао Цзі був уславленим каліграфом, і він написав три ієрогліфи 清華樓 (дослівно: Вежа чистої квітки), використовуючи свій оригінальний стиль *шоуцзінті* – “стиль тонкого золота”. Коли вивіску повісили, усі впізнали стиль імператора, і справи в Цінхуалоу з кожним днем ішли дедалі краще.

Жителів Бяньцзіна не дуже вражали успіхи Чжао Цзі в управлінні країною, але його каліграфію і живопис всі дружно вихваляли. Майстри з Академії живопису схилялися перед картинами імператора, а Цай Цзін¹⁶, відомий майстер каліграфії, вважав, що імператор досяг найвищої досконалості. Спочатку Чжао Цзі використовував

стиль Чу Суйляна¹⁷, але пізніше створив свій власний стиль і назвав його *шоуцзінь-ті*. Він вважав, що досяг найбільшого успіху з усіх попередніх правителів.

Вони вп'ятох стояли під великою вивіскою Цінхуалоу, милуючись стилем імператора, – такі енергійні й прямі лінії, такі витончені, що змушують відчутти спорідненість із навколишнім пейзажем. Лі Цінчжао щиро розхвалювала його, а потім сказала чоловікові:

– Мінчене, із завтрашнього дня я теж почну вчитися писати імператорським стилем.

– Цей стиль не підходить жінці! – сказав Чжао Мінчен, спокійно додавши: – Гадаю, тобі краще навчитися малювати, як імператор.

1960.06.27_61

– Цього не можна навчитися! – Цінчжао похитала головою. – Картини його величності не просто бездоганно і майстерно написані, вони ще й сповнені душевного спокою. Легше сказати, ніж навчитися!

– Цінчжао, – прошепотів Ван Ціюань, – поменше критики! Кажуть, останнім часом імператор часто потай здійснює поїздки. Хто знає, може, він якраз зараз у Цінхуалоу!

– Запевняю вас, що його тут немає, – втрутився в розмову Лу Дефу. – Якби імператор був тут, щонайменше сорок чи п'ятдесят охоронців вже б оточили все навколо! Тож, панове...

Перед Цінхуалоу було багато людей, що йшли у своїх справах, – дуже гамірне місце. Вони вп'ятох увійшли до *цзюлоу* з вивіскою, написаною особисто імператором. Ван Ціюань познайомив їх із двома співачками, найвідомішими в районі храму Сянго. Одна з них, Цуйхуа, була ученицею Чжоу Бан'яня. Увійшовши до кабінету, вона відразу заспівала *ци* Лі Цінчжао. Чжао Мінчен подивився на дружину і прошепотів:

– Одного дня мені це набридне слухати...

– Ой, не співай мій *ци*! – раптом голосно сказала Лі Цінчжао.

Цуйхуа була приголомшена, зрозумівши, що перед нею поетеса Лі Цінчжао. Вона відразу привітала її, а після цього спитала, чи є в неї нові *ци*.

– Я хочу почути *ци* інших авторів, а ти хочеш мої!

– *Ци* пані користуються найбільшою популярністю! – зізналася відверто Цуйхуа. – Якщо я буду першою, хто виконає Ваш новий *ци*, всі співачки будуть заздрити мені. За ці декілька місяців з'явилося мало Ваших нових робіт, а зараз усі знають, що пані повернулася до столиці, і дуже хочуть, щоб ми виконували Ваші нові *ци*...

Лі Цінчжао задоволено усміхнулася, а потім сказала:

– Я можу надати тобі кілька останніх. Якщо в тебе є якісь цікаві *ци*, будь ласка, заспівай спочатку їх!

– У мого вчителя є два нових *ци*, а ще є одна історія... – усміхнувшись, мовила Цуйхуа. – Вона сталася нещодавно, і пов'язана вона з імператором та Лі Шиши. Пані, Ви її чули?

– Ні, – спокійно відказала Лі Цінчжао, – я майже не знаю новин. Жінки постійно перебувають дома, тому, звісно, поінформовані гірше за чоловіків.

1960.06.28_62

– Я щось про це чув! – приєднався до їхньої розмови Лу Дефу. – Здається, кілька днів тому Чжоу Бан'янь не підкорився наказу імператора, був понижений у посаді, а потім залишив столицю. Однак незабаром після того, як він поїхав з міста, йому наказали повернутися. Ходять чутки, що це пов'язано з Лі Шиши!

Цуйхуа усміхнулася і кивнула:

– Лі Шиши також вчиться в мого вчителя. У них є одна цікава історія¹⁸, дозволяйте мені спочатку її розповісти, а вже потім я заспіваю! – Вона зробила паузу, а потім продовжила: – Одного разу, коли вчитель Чжоу був у будинку Шиши, до неї несподівано прийшов імператор. У вчителя не було можливості вийти з її кімнати,

тому він сховався в її шафі. Того дня імператор приніс Шиши свіжий апельсин, що був привезений із Цзяннаня. Вона розрізала його ножом, а потім, трохи посоливши, почала годувати імператора з рук. Учитель через щілину шафи спостерігав за ними, а також чув відверту любовну розмову імператора з Шиши. Пізніше, коли імператор пішов, учитель Чжоу написав *ци* на мелодію “Гуляю в молоді роки”, де описав цю зустріч. Шиши виконала його для імператора, але імператор обурився і відразу понизив вчителя Чжоу в посаді, а той ще до сходу сонця покинув столицю. Імператор вирішив, що між учителем та Шиши є любовний зв’язок. Коли вчитель виїжджав із міста, Шиши пішла його проводити. І я теж була там. Учитель для нас написав один новий *ци* на мелодію “Ланьлінський ван”. Коли Шиши повернулася додому, її там чекав імператор. Він був дуже незадоволений, коли дізнався, що вона пішла проводити вчителя Чжоу. Але Шиши, анітрохи не злякавшись, заспівала імператору той новий *ци*. Серце імператора розтануло, і він одразу наказав повернути вчителя Чжоу. Це мені сам учитель розповів.

– Цікаво... – Лі Цінчжао усміхнулася. – Така історія обов’язково має супроводжуватися прекрасним *ци*! Нумо вип’ємо! Ми маємо випити за цю історію!

Після цього Цуйхуа заспівала той любовний *ци* на мелодію “Гуляю в молоді роки”:

*Блищить, як вода, ніж з області Бін,
Біліє, мов сніг, сіль, привезена з У.
Почистить вона смачний апельсин...
Їх вкрила теплом взірчаста запона,
Струмє димок з курільниці в формі дракона.
Звучить її шен... До неї притулювся він...*

Шепоче на вухо ї тихо питає:

“Зупинишся на ніч ти де?”

Час третьої варті у місті триває.

Спіткнеться твій кінь, бо паморозь землю покрила.

Нікуди б я краще не виїздила...

На вулиці майже нікого немає...”

– Чудово! Слова кохання передані дуже виразно! – Лі Цінчжао легенько штовхнула чоловіка, а потім звернулася до Цуйхуа: – А що там за *ци* на мелодію “Ланьлінський ван”?

1960.06.29_63

Загравши на *піні*¹⁹ вступ, Цуйхуа повільно заспівала:

Впали вербові скрізь тіні, вся вкрита земля...

Тонкі нитки майорять, розсипається зелені мла.

Суйський вал... Я нерідко там бачив:

Вітер кружляє пушинки, мандрівців вітає гілля.

Вверх піднімаюсь, дивлюсь навкруги – мої рідні місця.

Хто упізнає мене в цьому місті, чужинця, здаля?

Де б я не був, зупиняюсь на мить,

Кожного разу ламаю гілки – їм немає числа.

Марно шукаю місця, де раніше бував...

Знов п’ю вино під журливі пісні...

Там на прощальній вечірці горять ліхтарі,

Груша розквітла, багаття наближує свято Ханьши...

Серце розчавлене: човник летить, мов стріла,

В хвилі встромляє жердину човняр...

Я обертаюсь, рахую застави там десь вдалині...

В небо північне вдивляюсь, побачити хочу тебе у пільмі...

Сумно... І туга на серці страшна...
 Десь на мілини накочують хвилі,
 На переправі ні звуку, в узгір'ях скрізь тиша лягла.
 Сонце повільно сідає, навколо буяє весна.
 Згадую вежу у місячнім сяйві... В руці твоя ніжна рука...
 Слухали ді на мосту, який вкрила роса...
 Бачу я наше минуле немов уві сні...
 Котяться сльози рясні...

Лі Цінчжао дуже сподобався попередній *ци* на мелодію “Гуляю в молоді роки”, але, коли Цуйхуа виконала *ци* на мелодію “Ланьлінський ван”, вона була дещо розчарована. Цей *чандяо*, перевантажений словами та повторами, показав слабкість автора: рядки “Груша розквітла, багаття наближує свято Ханьши” та “Сонце повільно сідає, навколо буяє весна” зображують весняний пейзаж, але легко побачити, що в автора немає жодної нової ідеї, щоб яскраво його описати. Однак Лі Цінчжао промовчала, оскільки не хотіла критикувати відомого поета перед співачкою. А коли Ван Ціюань попросив її висловити свою думку, вона дістала пензель та туш із кишені чоловіка, розгорнула сувій і на одному диханні написала три *ци* на мелодію “Перу шовк у гірському струмку”:

З'явилась усмішка, немов розкрилась квітка чарівна.
 Димок із качки ледве струменіє... Зажеврилась вона...
 Горять її яскраві очі – про нього думка лиш одна...
 Її обличчя сповнене любові... Така пронизлива краса!
 Слова кохання... Докори... Відправила листа,
 Щоб знов побачити його, як повня заблукає в квітах край вікна.

Дивлюсь у сад крізь різьблене вікно, там вже кінець весни.
 Важкі фіранки не згорну – у розкоші тіней вони.
 В мовчанні нагорі стою, чарівної торкнулася струни...
 З вершин далеких хмари сутінки з собою принесли,
 Не припиняючи з дощем і вітром вічної своєї гри.
 Боюсь, не встоять, опадуть у груші пелюстки.

Чарівний весняний пейзаж, прийшло свято Ханьши.
 З курільниці в'ється димок, здійснюються білі цівки.
 Не сплю... На подушці квітчасті прикраси мої.
 З-за моря немає ще ластівок, люди гуляють і грають.
 Відквітла вже мей, та з'явився скрізь пух на вербі.
 Надвечір... На гойдалці дощ знов залишив сліди...

У цих трьох *сяолін* виявився новий стиль Лі Цінчжао після її повернення до Бяньцзіна. Поступово вона досягла досконалості, і не через використання незвичних чи шокувальних слів, що раніше приносило їй перемогу над опонентами. Тепер її роботи прості, але сповнені глибокого змісту, немов джерело, що повільно тече, приносячи гармонію і спокій...

1960.06.30_64

Лу Дефу поглянув на ці три *ци*, взяв у руки *піпу* і, загравши на ній, попросив Цуйхуа заспівати. Особливість *ци* Лі Цінчжао в тому, що їх необов'язково вчити заздалегідь або підлаштовувати під мелодію, їх відразу можна співати. Серед поетів на це мало хто здатен! Ось, скажімо, у Чжоу Бан'яня в *ци* на мелодію “Ланьлінський ван” є три ієрогліфи, які спочатку потрібно проговорити декілька разів і тільки потім можна буде їх проспівати.

– Цінчжао, – промовив Лу Дефу після того, як Цуйхуа вийшла, – ти зробила великий крок уперед з того часу, як написала рядки “Фіранки вітер західний здіймає... Тендітніша за хризантему я...”. Я впевнений, що в майбутньому люди поставлять тебе поруч із Лі Хоучжу²⁰ і Лі Баєм!

– Ти мене перехвалюєш! Хоча залишилося всього два *ци* Лі Бая, вони є шедеврами на віки. Щодо Лі Хоучжу, то “в державі, що гине, музичні звуки сумні і тим викликають тугу”²¹. Боюся, я не зможу досягти його рівня... – щиро сказала Лі Цінчжао, а потім додала: – Хто з численних поетів панівної династії може зрівнятися з Лі Хоучжу? Він був останнім правителем загиблої династії, його *ци* завжди будуть вважатися найкращими...

– Так Небо втішило його за нещастя втрати країни, – зітхнув Чжао Мінчен.

– Щиро кажучи, це трохи дивно... – приєднався до розмови Ван Ціюань. – Лі Бай, Лі Юй і тепер наша Лі Цінчжао – всі троє мають прізвище Лі.

– У майбутньому люди так і будуть називати їх – три поети Лі! – випалив Лу Дефу. – Тож вип’ємо за трьох поетів – трьох Лі!

Це була неймовірна похвала. Зворушена цією розмовою, Лі Цінчжао подумала про себе: “Якщо я докладатиму зусиль, можливо, одного дня моє ім’я справді стоятиме поряд з іменами двох великих Лі. А якщо це трапиться, то немає про що шкодувати в житті!” Тому у глибоких роздумах вона тихенько заспівала безсмертний твір Лі Бая на мелодію “Згадую красуню царства Цінь”:

Знов сяю плаче, лле журні пісні...

Красуня царства Цінь не спить,

У саяві вежа, місяць світить навкруги...

У саяві вежа, місяць світить навкруги,

За роком рік минає, зеленіють верби.

Балін... Розлука... А вона рахує дні...

У свято осені в саду Ле-ю часи сумні:

Дорогою в Сяньян пил не здійсмається,

Не чути голосів.

Не чути голосів...

Дме вітер західний, сідає сонце

Серед могил та залишків краси...

Невеликий бенкет у Цінхуалоу давно закінчився, але назва “Три поети Лі”, що її випадково запропонував Лу Дефу, й досі відома!

1960.07.02_65

VI.

Спокій провінції Шаньдун було порушено загоном Суна Цзяна²². Чжао Мінчен із Лі Цінчжао поверталися до Шаньдуна в неспокійний час. Чжао Тінчжи помер, і подружжя супроводжувало труну з його тілом для поховання в рідному місті. Шлях був небезпечний, але упертий Чжао Мінчен хотів зробити усе згідно з ритуалом. А Лі Цінчжао просто чекала на захопливу подорож. Покидаючи Бяньцзін, вона сказала провіджальникам:

– Мій свекор був чиновником, але все, що він мав, – це лише свіжий вітер у рукавах²³. Все, що в нас є з чоловіком, – це лише десять возів книг та ритуального посуду. Безперечно, це зовсім не те, що може сподобатися ватазі з Ляншаньпо!²⁴ Я не боюся. Ба більше, мені кортить все це побачити на власні очі.

Отже, вони вирушили в дорогу, супроводжуючи труну з небіжчиком.

Раніше Цінчжао завжди їхала до рідного міста в об’їзд через Цзінань і Чжучен, але зараз вони супроводжували труну, тому, звісно, мали скоротити шлях. Однак, прямуючи на схід через Цаочжоу та Яньчжоу, гірською дорогою через Іменшань і далі до Чжучена, вони мали проїхати через відомий Ляншаньпо. Такий небезпечний,

але єдиний шлях! Мандрівників зазвичай охоплюють паніка і тривога на шляху з Цаочжоу до Яньчжоу, але подружжя занурилося в читання. Їхній екіпаж забитий книгами, навіть на сидіннях і приступках лежали сувої. Не всі книги були науковими, але всі вони стосувалися Ляншаньпо. У всіх учених є манія щодо книжок, тож і вони хотіли з різних джерел дізнатися історію цієї місцевості. До розбійників, з якими могли зустрітися на своєму шляху, вони ставилися як до дрібниць і не дуже цим переймалися. Чжао Мінчен у “Коментарі до Канону водних шляхів”²⁵ щойно прочитав, що вниз за течією річки Цзішуй є Ляншань, а вниз за течією річки Веньшуй також є Ляншань. У цей час Лі Цінчжао переглядала нотатки сучасників.

1960.07.04_66

– Цінчжао, гадаю, зараз я все зрозумів... – Чжао Мінчен згорнув сувій “Коментарів до Канону водних шляхів” і, зітхнувши, сказав: – Соромно зізнатися, але я нічого не знав про розташування гір та річок у наших рідних місцях. Система річок тут справді дуже складна. Згідно з “Каноном водних шляхів”, Ляншаньпо була пов’язана з річками Хешуй, Веньшуй і Цзішуй, а також із рівнинами. В “Історичних нотатках”²⁶ ця місцевість згадується за старою назвою – Ляншань (дослівно: “прекрасна гора”), але, оскільки Сяован із князівства Лян²⁷ якось тут полював, він змінив її назву на Ляншань (дослівно: “гори [князівства] Лян”).

Він зробив паузу, а потім продовжив:

– Згідно із записами початку правління нашої династії, Ляншаньпо – це частина великої рівнини. Річка Веньшуй тече з північного сходу і впадає тут у річку Цзішуй, утворюючи велике озеро...

– А ще ти забув про Хуанхе! – Лі Цінчжао, усміхнувшись, продовжила: – Хоча раніше місцевість Ляншаньпо справді вражала своїми розмірами, але ніколи не була такою великою, як за правління нашої династії! В “Історії П’яти династій”²⁸ розповідається, що в перший рік правління династії Цзінь під гаслом *Кайюнь*²⁹ Хуанхе розлилася в Хуачжоу, залила територію навколо гір Ляншань та з’єдналася з річками Веньшуй та Цзішуй. У “Всебічному дзеркалі, що допомагає управлінню” Сима Гуана³⁰ оповідається, що в епоху П’яти династій, на шостий рік правління династії Чжоу під гаслом *Сяньде*³¹ Хуанхе вийшла з берегів, через що річки Цао і Пу розлилися і досягли Ляншаньпо!

– Ой! – Чжао Мінчен, ляснувши в долоні, раптом відсунув фіранки і зістрибнув вниз.

– Мінчене, ти... – злякано мовила Цінчжао.

– Я йду назад, щоб знайти книгу!

– Зачекай, я теж хочу знайти книгу... – Вона встала, відкинула фіранки і наказала візнику зупинитися.

– Яка тобі потрібна книга? Я принесу її тобі, – сказав Чжао Мінчен.

– Копія збірки Ханя Ці³², лежить поруч із копією поетичної збірки Шаньгу³³.

Незабаром Чжао Мінчен повернувся разом з візником із книгами в руках. Він знайшов чимало історичних матеріалів і тепер зачитував їх один за одним:

– У третій рік правління панівної династії під гаслом *Тяньсі*³⁴ Хуанхе в Хуачжоу вийшла з берегів, досягла Чань, Пу, Цао та Юнь і розлилася до Ляншаньпо; у дев’ятий рік правління під гаслом *Сінін*³⁵ Хуанхе розлилася до Юньчжоу, північний прохід було відрізано, річка потекла на південь, досягаючи на сході Ляншаньпо і Чжанцзепо...

1960.07.05_67

– Я пам’ятаю одну історію, – Лі Цінчжао перебила чоловіка. – Не треба її шукати в книгах, я чула її від батька. Того року, коли Ван Цзінгун³⁶ обійняв посаду прем’єр-міністра, хтось запропонував йому розглянути затоплені водою 800 лі³⁷ Ляншаньпо як орні землі, що було б вигідно. Цзінгун був зацікавлений у тому, щоб

отримати прибуток з цих земель, тому зрадів, почувши цю пропозицію. Він відразу запитав: “Куди ми подінемо воду із затоплених земель?” Лю Гунфу³⁸, який був присутній на нараді, відказав: “Якщо поряд з Ляншаньпо викопати озеро площею 800 лі, тоді воно зможе вмістити її”. Цзінгун засміявся. Мабуть, сорок років тому Ляншаньпо займало територію у 800 лі.

– Ну, землі в повітах Дунпін та Шоучжан здебільшого були затоплені Ляншаньпо.

– Тому Сун Цзян може проголосити себе правителем цих водних поселень!

– Мабуть, туди варто з’їздити. На жаль, ми не звертали уваги на цю місцевість раніше, інакше обов’язково насолодилися б поїздкою до Ляншаньпо.

– Ті, хто побував там, оспівували це місце у віршах. – Лі Цінчжао розгорнула збірку поезії Ханя Ці та прочитала його *ши* під назвою “Проїжджаю Ляншаньпо”:

Широчінь неосяжна навколо...

Ми штовхаєм весь день без упину човни.

Тут рибалок лякають вояцькі пісні

І птахи оминають наші прапори.

Очерету стіна – починаються плавні;

Височіє гора, немов хвиля, дець там вдалині...

Не звертаю уваги на лотос у чистій воді,

Цілий день мучать оводи та комарі!

– Ну, дуже детальний опис! – сказав Чжао Мінчен, кивнувши головою.

– Це жахливий вірш. Огидно виносити судження за допомогою поезії...

Критика Лі Цінчжао безжальна, і, почавши, вона вже не могла себе стримати:

– Подивися, із восьми рядків жоден не має поетичного натхнення. Так, зображення не відповідає дійсності, але ніби написане мертвою рукою наймита. Якщо люди читатимуть такі *ши*, то просто втратять здатність мислити!

Сказавши це, вона продекламувала такі рядки:

На обох берегах крики мавп безупинні,

Легкий човен пройшов повз тисячі гір³⁹.

.....

Самотнє вітрило – тінь вдалині – крайнеба зникає,

Велика ріка, здається мені, там в небо впадає⁴⁰.

– Ох, ось ці рядки – це справжня насолода!

– Цінчжао, це Лі Бай. Скільки Лі Баїв було в нас із давнини і до сьогодні?

– Звісно, я розумію. Проте я ж не вимагаю, щоб *ши* пана Ханя було таким же прекрасним, як *ши* Лі Бая. Я маю на увазі художній задум загалом!

1960.07.06_68

– Цінчжао, покінчімо з критикою і подивімося, скільки лі, врешті-решт, займає Ляншаньпо!

– Понад 800 лі... – усміхнулася Цінчжао. – Мені достатньо й це знати. Мінчене, якщо справді з’являться грабіжники і вимагатимуть гроші за проїзд цією дорогою, що ти будеш робити?

– Я певен, вони нас не потурбують. По-перше, ми супроводжуємо труну з тілом для поховання. Повстанці добре знаються на прикметах, тому більшість похоронних процесій обходять стороною. По-друге, у мого батька справді була гарна репутація. Більшість шаньдунців знають, що він був непідкупним, а в повстанців всюди очі та вуха, тому вони спочатку з’ясують це. По-третє, багато людей і понад сто солдатів із Цаочжоу супроводжують нас, а позаду ще й група торговців на конях та мулах, а також кілька десятків охоронців, тому вони, мабуть, і не сунуться.

– А якщо це їх не зупинить? – уперто продовжила Цінчжао.

– Я зроблю все, що в моїх силах, щоб захистити труну з тілом батька.

– А мене? – вона закусила нижню губу, натягнуто усміхаючись.

– Звісно, я зроблю все можливе, щоб захистити тебе. Але я в жодному разі не казатиму цим бандитам, що хочу захистити свою дружину!

Після цього Лі Цінчжао засміялася.

– Цінчжао, ти вдягнена в жалобний одяг, не можна сміятися!

– Душа пана на небесах, він ніколи не дозволив би мені плакати весь день до самої ночі, – насупившись, сказала Лі Цінчжао. – Коли він був живий, то знав, що я за невістка. Я завжди поводитися природно і ніколи не манірилась. Ось зараз я сміюся, а душа пана на небесах чує це і помірковано усміхається.

– Ти просто любиш сперечатися! – Чжао Мінчен зітхнув, хитаючи головою.

Хоча подружжя поверталось до рідного міста, супроводжуючи труну з небіжчиком, вони дорогою не дуже переживали і не сумували. Тільки вранці і ввечері під час виконання ритуалів печально стояли перед візком із труною. Але, врешті-решт, вони досягли повітів Шоу та Чжан і тепер могли побачити Ляншаньпо в тумані.

1960.07.07_69

Після того як 36 повстанців на чолі з Суном Цзяном розташувалися в Ляншаньпо, торговці уникали дороги вздовж річки і їхали в глиб території на тридцять лі, щоб об'їхати цю місцевість. На новому маршруті через кожні п'ять лі з'явилися військові опорні пункти, у кожному з яких перебували десятки солдатів. Чотири пункти формували загін, до якого приписували триста вершників, щоб підтримувати зв'язок з іншими загонами та здійснювати спостереження за Ляншаньпо. Однак ці солдати не перешкоджали повстанцям: як тільки вони виїжджали з табору, солдати покидали опорні пункти. Зазвичай обидві сторони – і повстанці, і солдати – не нападали одна на одну, а брали плату “за охорону” з торговців.

Їхній обоз тихо проминув територію, вкриту густим туманом, у супроводі вершників з одного опорного пункту, які мали провадити труну з тілом прем'єр-міністра. Однак, уже перетинаючи притоку річки Веньшуй, вони таки зіткнулися з повстанцями! Кам'яний міст охороняли тридцять-сорок осіб, які вишикувалися в ряд. Пролунав удар гонга, наказуючи зупинитися.

Триста вершників, які охороняли труну з тілом, відразу зайняли позицію на полі в очікуванні бою. У цей час із чагарників та очерету з'явилася велика кількість маленьких човників з лучниками. Якби за таких обставин справді почався бій, то загін, який охороняв труну, програв би його. Тому двоє вершників повільно попрямували кам'яним мостом, щоб домовитися про проїзд. Чжао Мінчен нервувався, сидячи в екіпажі. Він схопив дружину за руку, і Лі Цінчжао відчула, що його руки спітніли і тремтять. Після розмови з повстанцями вершники повідомили Чжао Мінчену, що ті вимагають двісті тисяч за проїзд.

1960.07.08_70

– У мене немає стільки грошей! – у паніці відказав Чжао Мінчен.

– Ваша високоповажносте, – злякано сказав той офіцер, – ми не боїмося цих розбійників. Але, якщо буде бій, у мене є побоювання щодо труни з тілом прем'єр-міністра...

– Я справді не можу заплатити таку суму грошей!

– Ваша високоповажносте, начальники округів Цао і Янь потім відшкодують Вам ці гроші, але зараз... – Офіцеру було ніяково це казати, однак він відверто продовжив: – Ми вже послали людину з повідомленням для їхнього ватажка. Вважаю, що вони не зможуть перешкодити...

– У мене справді немає двохсот тисяч. Чи можна щось ще зробити? Або я можу залишити свій багаж як заставу, а в майбутньому, зібравши гроші, викупити його.

– Підійдуть лише золото та срібло...

У цей момент з мосту спустилися чотири повстанці. Усі напружилися... Але вони, не звертаючи уваги на оточення, підійшли до чиновника, який відповідав за охорону труни. Один з них сказав:

– Наш ватажок У дізнався, що син і невістка покійного прем'єр-міністра супроводжують труну з його тілом для поховання на батьківщині. Він запрошує їх зустрітися з ним. Жодних прихованих намірів!

Офіцер, який супроводжував візок із труною, завмер. Таке запрошення було надто небезпечним, адже, якщо Чжао Мінчен та його дружина потраплять у полон, це буде справжнім жахіттям! Він якийсь час зволікав, попросивши спочатку повстанців, що передали це повідомлення, відійти, після чого переказав усе командирі вершників, серйозно додавши:

– Ми маємо діяти відповідно до ситуації!

Командир вершників подивився на берег річки, де в заростях очерету ховалося чимало повстанців. Вступивши з ними в бій, вони навряд чи його виграли б через своє невігідне розташування. Він ніяк не міг ухвалити рішення і, трохи подумавши, вирішив звернутися до Чжао Мінчена. Той теж боявся, що їх захоплять у полон, тому, почувши про це запрошення, взагалі не міг нічого сказати.

1960.07.11_71

– Мінчене, – трохи почекавши, сказала Лі Цінчжао, – ми поїдемо туди! Подумай, якби вони хотіли нашкодити, то могли б просто напасти, навіщо їм нас запрошувати? Можливо, це знак пошани і ці хлопці не надто вимогливі.

– Тоді я поїду, а ти залишишся тут... – насилу відказав Чжао Мінчен.

– Ні, ми поїдемо вдвох! – сказавши це, вона наказала візниці під'їхати, а потім звернулася до офіцера: – В охороні немає потреби!

– Що?! – офіцер зблід. – Вони ж повстанці! Як це пані поїде? Ще й без охорони!

– Все гаразд! – Лі Цінчжао невимушено усміхнулася. – Чжуге Ляну⁴¹ вдалася “Стратегема порожнього міста”⁴², тож ми поїдемо і, можливо, зможемо змусити ворога відступити... – сказавши це, вона поквапила візницю.

– Цінчжао! – крикнув Чжао Мінчен і змахнув рукою, змушуючи візницю зупинитися. – Поїду я! Тут тобі не Бяньцзін, тут уже не до бешкетування, це – Ляншаньпо!

– Не треба про мене турбуватися! Я знаю свою долю, розбійники мене не візьмуть у полон.

Зрештою, він так і не переконав дружину, і вони рушили далі. Офіцер відступив на кілька кроків, показуючи солдатам, як розташуватися, щоб за першої потреби бути готовими вступити в бій. Чжао Мінчен підняв фіранки: візниця був у паніці, а коні рухалися все повільніше й повільніше.

– Не хвилюйся, нічого поганого не станеться! – заспокоювала візницю Цінчжао.

Екіпаж рухався дуже повільно... Можливо, коні підсвідомо сповільнювали рух, і через це люди дуже нервувалися. Треба було проїхати невелику відстань, але її все ніяк не могли подолати. Ця подорож була дуже небезпечною, і якщо хоч трохи втратити самовладання, то наслідки страшно навіть і уявити.

Ось і все, майже приїхали...

Чжао Мінчен підвівся...

1960.07.12_72

З групи повстанців вийшов чоловік середнього віку і почав повільно спускатися з мосту. На його голові була пов'язка, а сам він був багато вдягнений. По тому, як він поведився та рухався, можна було побачити, що це освічена людина, а зовсім не розбійник. Чжао Мінчен був спантеличений: як така людина могла опинитися серед повстанців? Лі Цінчжао також була здивована. Вона подивилася на свого чоловіка, що стояв поруч, а потім – на того, що прямував до них, – повстанця, що мав вигляд *сюцяя*⁴³.

– Ви справді начальник округу Чжао? – ввічливо запитав чоловік, що мав вигляд *сюцяя*.

– Я – Чжао Мінчен. Супроводжую труну з тілом батька для поховання на батьківщині.

Чоловік, усміхнувшись, кивнув, а потім представився:

– Ваш покірний слуга У Цзялян⁴⁴...

Чжао Мінчен якось чув, що в лідера повстанців Суна Цзяна є військовий радник на ім'я У Юн, тому, мабуть, це він і є. Вклонившись, він сказав:

– Ватажку У, хоча мій покійний батько й обіймав посаду прем'єр-міністра, але він був чесним і непідкупним. Я везу труну з його тілом, і зараз я обмежений у... – Чжао Мінчен замислився на мить, розмірковуючи про те, як почати розмову про ціну.

У Цзялян махнув рукою і, усміхнувшись, сказав:

– Ваш шановний батько був чесним чиновником, усі шаньдунці про це знають. Мені пощастило познайомитися з Вами, і я хотів би попросити про одну послугу.

Чжао Мінчен занервувався ще більше! Він знав, що якщо розбійникові не потрібні гроші, то проблеми ще серйозніші. Однак у нього не було вибору, тож він запитав, що це за послуга. У Цзялян глянув на Лі Цінчжао і повільно вимовив:

– Кажуть, що шановна пані відома своїми *ци*. Тому Ваш покірний слуга хоче попросити один *ци*. Більше нічого!

Це було краплиною в морі. Чесно кажучи, це було прохання, від якого не можна було відмовлятися, проте Чжао Мінчен не міг відразу погодитися. Для Лі Цінчжао написати *ци* було простіше простого, але він умить подумав про її неповторний жіночий стиль: подаруєш повстанцю *ци*, воно стане відомим і... Наслідки неможливо навіть уявити! Тому він заціпенів і якийсь час не знав, що відповісти.

1960.07.13_73

Лі Цінчжао подивилася на свого чоловіка, потім на ватажка У, встала і з гідністю мовила:

– Я – Лі Цінчжао. Я дуже вдячна за таку честь. Звісно, я напишу *ци*. Але прошу ватажка У увійти в наше становище. Мій чоловік перебуває на державній службі, і через це в нього можуть бути проблеми. Чи дозволите Ви мені самій обрати ту тему, яку я зможу використати, щоб описати Ваш табір?

У Цзялян низько вклонився і шанобливо сказав:

– Я вже дуже давно хотів познайомитися з Вами. Пані може писати на будь-яку тему за власним вибором, але я сподіваюся, що вона буде якось пов'язана з нами. Було б чудово, якби мої побратими могли його співати. Нашому загону справді потрібна пісня...

– Тоді... добре! – вона охоче погодилася і, повернувшись до Чжао Мінчена, попросила в нього пензель і папір.

Лі Цінчжао подивилась на повстанців, а потім на білуватий туман над водою, що стелився до самого небосхилу, трішки подумала і написала на папері назву "Згадую сон", а потім додала ще п'ять слів: «Написано на мелодію "Гордість рибалки"». Після цього написала такі рядки:

Торкнулось небо хвиль, і вкрив усе серпанок вранці,

Чумацький Шлях вже повернув, кружляють тисячі вітрил у танці.

В Палац володаря вернулася моя душа, неначе уві сні...

Я чую Неба чемне запитання:

"Ти повертаєшся куди?"

Скажу у відповідь: "Був довгим шлях, але закінчуються гарні дні.

Поезію писала... Та все марно! Людей не вразили мої рядки".

Злітає вгору Пен на дев'яносто тисяч лі...

Тож, вітре, не вищхай!

До трьох священних гір мій човен віднеси!

Дописавши останній рядок, вона прочитала *ци* і потім віддала його чоловікові. Чжао Мінчен від щирого серця похвалив майстерність дружини – вона легко вপরалася з усіма труднощами – та передав вірш У Цзялян, сказавши:

– Це експромтом, ватажку. Мені дуже незручно...

– Дякую, пані! – радісно сказав У Цзялян. – Мої найкращі побажання для пані...

З цими словами він відійшов на кілька кроків і зробив жест рукою. Пролунав удар гонга... На березі і в чагарниках очерету з'явилися десятки повстанців і відразу відійшли назад. Вершники на мосту також відступили.

1960.07.14_74

– Поїхали! – голосно наказала візниці Лі Цінчжао, скориставшись цією можливістю.

Коли їхній екіпаж уже з'їхав з мосту, ватажок У Цзялян сів у човен, ввічливо помахавши їм рукою. Люди, що супроводжували віз із труною, теж уже перейшли міст. Чжао Мінчен відчув полегшення, лише коли вони вже проїхали близько двох *ли*⁴⁵, і сказав:

– Цінчжао, у це важко повірити...

Вона весь час їхала, затамувавши подих, але, коли Чжао Мінчен вимовив це, полегшено видихнула:

– Мінчене... Мінчене... – вона, здавалося, і сміялася, і плакала, – Мінчене, що я зробила?

– Ти стала героєм! Ти стала героєм... Навіть повстанцям потрібні твої *ци*! – Чжао Мінчен зітхнув з полегшенням і, намагаючись знайти якийсь привід для розради, мовив: – І я ще вважав, що це мого покійного батька люблять та поважають...

– Мінчене, не треба згадувати покійного пана! – Вона враз посерйознішала. – Він заслужив любов народу, у цьому немає жодних сумнівів. Ватажок У також казав про це... Що ж до мене, то, мабуть, це просто дивовижний збіг! Або ж... – знервовано продовжила вона, – або ж мої *ци* справді можуть торкнутися сердець простих людей! Весь шлях від Бяньцзіна ми чули, як їх співають люди.

– Я захоплююся твоєю сміливістю та винахідливістю! Це була справді чудова ідея використовувати назву “Згадую сон”! Якщо в майбутньому уряд проведе розслідування, то не зможе розібратися, у чому ж річ. Цінчжао, якби ти була чоловіком, ти б дуже легко змогла стати чиновником.

– Моя сміливість навіть мене саму здивувала. Спочатку я заціпеніла, але потім моє серце сильно забилося.

– Наше життя таке цікаве! Ми знайомі з аристократами та міністрами, торговцями та слугами, а ще акторами, буддистськими та даоськими ченцями, розбійниками та повстанцями! Цінчжао, дуже мало таких людей, як ми з тобою!

– Значить, після смерті нам не загрожує забуття. Історики зможуть дослідити наше цікаве життя та повороти нашої долі! – сказала Лі Цінчжао.

1960.07.15_75

– З тобою життя незабутнє і без цих поворотів долі. Чи зможе хтось забути тебе навіть через тисячу років? Якщо династія Сун упаде, *ци* Лі Цінчжао все одно будуть жити.

– Не треба порівнювати з панівною династією, гаразд? – тихо мовила Лі Цінчжао. – Ти стаєш дедалі більш нерозважливим у висловлюваннях!

– Я почну з цих двох рядків:

*Ци і фу Цюй Юаня мов сонце і місяць у небі,
А палаці правителя Чу – лиш руїни на взгір'ї*⁴⁶.

Цінчжао, якщо мовиться про літературні твори, то династія не має значення! Царства Чу вже давно не існує, а Цюя Юаня прославляють понад тисячу років.

Династія Тан загинула, але імена Лі Бая та Ду Фу звучать дедалі голосніше! У майбутньому те саме буде і з моєю Лі Цінчжао!

– Краще б ти сказав “з моєю дружиною”!

– Завдяки моїй дружині і про мене дізнаються!

– Мінчене, не кажи так! Я належу тобі. Що б там люди не говорили, я серцем відчуваю, що якби не ти – мене ніколи б не було.

– Дякую тобі... – він простягнув руку і торкнувся долоні дружини.

Коли відтинок, переkritий повстанцями, залишився позаду, вони припали одне до одного... Вони вже давно одружені, однак досі поводяться як молодята.

Зрештою вони повернулися на батьківщину і залишилися там відповідно до традиції та ритуалів. Жили спокійним життям у Чжучені в “Залі Гуйлай”⁴⁷: Чжао Мінчен дописував “Записи про написи на бронзі та каменях”, а Лі Цінчжао допомагала чоловікові проводити дослідження, тому її творчість пішла на спад.

1960.07.16_76

Несподівано кілька її *ци* стали популярними у столиці – жителі Бяньцзіна зовсім не забули Лі Цінчжао. Тепер скрізь виконують два її *ци*. Один – на мелодію “Перу шовк у гірському струмку”:

Вузол волосся сумує весною... Я мляво його розчесала...

Вітер надвечір удерся до саду, мей першою впала...

Впливли хмари легкі – і враз місячна повня пропала.

Качка-курільниця вже охолола.

Полог вишневий, звисають торочки по колу...

Ріг носорога чи зможе розвіяти холод?

Позбавлені пристрасті, ці прості рядки сповнені спокоєм та насичені безтурботністю життя в рідному місті. Інший *ци* на мелодію “Квіти магнолії. Скорочена версія”, що виконується в Дунхуамені у столиці, також описує спокійне життя подружжя:

У крамаря, що продавав квітки,

Купила гілочку квітучої весни.

Її рум'яне личко вкрили сльози,

Немов у спалахах заграв блищали роси.

Боюсь, коханий відповість правдиво,

Я проти квітки не така вродлива.

В густе волосся я її встромлю,

Щоб любий порівняв нашу красу.

Здається, що їхнє життя, яке завжди було наповнене бурхливими подіями, перетворилося на одноманітну буденність. А таке життя завжди призводить до ослаблення творчого потенціалу! Поступово люди почали пліткувати про Лі Цінчжао, а ті, кому вона була небайдужа, почали турбуватися про неї, оскільки вона вкрай мало писала.

Через рік, коли Лі Гефей захворів, Лі Цінчжао взяла з собою старого слугу, дядечка Чжуна, і лише з ним поїхала до Цзінаня відвідати батька. Після того як вона попрощалася з чоловіком, від її безтурботності не залишилося й сліду! Зупинившись у придорожньому готелі, вона написала *ци* на мелодію “Метелик, закоханий у квітку” і попросила співачку виконати його:

Шовкова сукня у пудрі... Знов котиться тиха сльоза...

Пісню розлуки – чотири куплети –

Мільйони разів проспівала сама.

Кажуть, що далі лиш гори, а потім – бурхлива ріка.

Чую, як стукає дощ до самотнього мого вікна.

*Серце моє у сум'ятті – розлука буває важка...
Я вже й забула, яким наостанок
Глибоким є келих вина...
Краще за все з гусаком відправляйте до мене листа.
Знаю, не так вже й далеко Дунлай, як той острів-гора.*

Написаний експромтом, цей маленький *ци* миттєво здобув популярність, перетворившись на гімн розлуки.

1960.07.17_77

У місті свого дитинства Лі Цінчжао навідує усі знайомі місця, а на березі озера Дамін занурюється у свої дитячі мрії...

Коли літератори в Цзінані дізналися про її приїзд, то влаштували для неї грандіозний прийом, де був присутній і хворий Лі Гефей...

Вона щодня писала чоловікові, що досі був у жалобі за померлим батьком, невтомно розповідаючи йому про те, що відбувалося в Цзінані. Якось Цінчжао повідомила йому, що туди приїхав Лу Дефу і вони разом гуляли. Вона детально описала “Альтанку ледарства”, що в північно-східній частині озера Дамінху, де вони разом із Лу Дефу пили вино і мало не упилися... Вона писала про свої почуття: її охоплювало незрозуміле почуття самотності та страху, оскільки вона була далеко від чоловіка. Говорячи про своє занепокоєння через хворобу батька, вона писала: “...Батько так сильно кашляє, що не може вночі заснути, але, як і раніше, безперервно читає книги. Боюся, йому недовго залишилося жити на цьому світі... Я не впевнена, що зможу з цим впоратися...”⁴⁸

Стан Лі Гефея справді був дуже поганий, але воля його була незламною. Він відчував, що вже недовго йому жити, але щосили намагався відтягнути цей момент. Часто казав дочці:

– Книг так багато, а життя надто коротке!

Цінчжао охоплював жаль через невідворотність батькової смерті, тому вона кілька ночей поспіль залишалася біля його ліжка. Вона хотіла стати ближчою до нього, бо знала, що якщо зараз залишить його, то потім буде важко повернути цей момент близькості. Однак Лі Гефей простіше ставився до питання життя та смерті і, побачивши страх і сум в очах дочки, сказав:

– Такий день настає для кожної людини. Цінчжао, не треба через це турбуватися. Сьогодні це я, завтра – ти, а післязавтра – наші нащадки...

– Батьку... – хоч у неї був широкий погляд на речі, вона не змогла промовчати, коли він на порозі смерті. Вона скрикнула від болю, а на її очі навернулися сльози.

– Цінчжао... – Лі Гефей ледь усміхнувся, – я ще ані сльози не пролив, а ти вже заходишся плачем. Цінчжао, не треба!

Приступ кашлю перервав його, а його щоки почервоніли.

– Батьку... – вона схопила його за руку, відчуваючи неймовірний смуток.

Служниця повільно вливала в рот хворого трохи солодкої води.

1960.07.18_78

Через деякий час Лі Гефей заспокоївся, а його рум'яне обличчя поступово стало попелясто-сірим і неживим.

– Цінчжао, піди погуляй, а я поки що тут полежу.

– Батьку, ти виганяєш мене?

– Прийдеш пізніше! – Лі Гефей немичною рукою кілька разів поплескав по тильній стороні долоні дочки. – Цінчжао, сподіваюся, у твоєму житті не буде прикросів. Нехай воно буде радісним...

Це було побажання батька, що вмирав у ліжку на її очах. Лі Цінчжао вже більше не могла стримуватися. Зі сльозами на очах вона змусила себе усміхнутися, а після цього вийшла з кімнати. Від цього відчуття межі між життям та смертю її скрутило і вона без сил опустила на підлогу, заплющуючи очі.

У спальні почувся тихий шелест... Прислухаючись, Лі Цінчжао почала нервуватися: будь-якої миті батько міг померти, лікар ще місяць тому попереджав її. А з кімнати вже не було чути ані звуку... Через деякий час Цінчжао почула слабкий голос: він декламував щось, але вона не могла розчути, що саме, тому підійшла ближче, притуляючись до стіни біля дверей у спальню.

– ...Через це *Дао*, яке внутрішньо формує мудреця, а зовнішньо – правителя, затьмарилося і втратило свою ясність, стало пригніченим і припинило свій розвиток. Кожен у Піднебесній робив, що хотів, і кожен керувався тим, що йому подобалося. На жаль, різні школи трималися різних шляхів і не могли повернутися до початку, не могли домовитися між собою...

Лі Цінчжао зітхнула і повільно відійшла. Її батько з останніх сил декламував “Як керувати Піднебесною” Чжуанцзи⁴⁹. Вона знала, що це його улюблений розділ. Сумно зітхаючи, вона пробурмотіла про себе:

– Я ніколи не зможу стати такою, як батько...

1960.07.19_79

У цей час прийшов Лу Дефу, щоб відвідати хворого, і Лі Цінчжао вийшла, щоб привітати його. Тяжко зітхнувши, вона сказала:

– Дефу, не заходь до мого батька зараз. Він читає книгу... Він вигнав мене, але я чула, що він читав уголос розділ “Як керувати Піднебесною”.

– Як у нього справи?

– Вигляд у нього не дуже добрий, – зітхнула Лі Цінчжао. – Він відмовляється відпочивати, і я дуже турбуюся.

– Сьогодні вранці я отримав листа від Мінчена, – промовив Лу Дефу. – Він хоче, щоб я заспокоїв тебе, бо він не може прийхати через жалобу по батькові.

– Я знаю, він дуже хвилюється. – На сумному обличчі Лі Цінчжао промайнула ніжна усмішка. – Ми такі різні: він усім серцем хвилюється, але не показує цього, а в мене хвилювання відразу видно на обличчі.

– Вам так важко розлучатися! – із задрістю промовив Лу Дефу. – У вас ідеальний шлюб!

– Дефу... – неначе щось згадавши, продовжила Лі Цінчжао. – На мою думку, у тебе з дружиною дивні стосунки.

– Ти маєш на увазі, що нам до вас далеко...

– Я не казала такого. Мені здається, що у вас прохолодні стосунки.

– Насправді в нас звичайна, нічим не примітна родина, це ви надто виділяєтеся. Чи є серед наших близьких друзів ще така пара, як ви? Більшість пар просто живуть разом, це і є сімейними стосунками. Це не пристрасть, а родинна прихильність, що приходиться із часом.

– Я зовсім не розумію...

– Це тому, що в тебе ніколи не було таких проблем, – важко зітхнув Лу Дефу. – Цінчжао, ти народилася під щасливою зіркою, бо у світі мало людей, які отримали б так багато, як ти: чудовий батько, прекрасний чоловік, гарні свекор та свекруха, а ще пречудові брати і родичі! З дитинства ти росла в атмосфері родинного тепла та турботи, а в інших цього немає!

– О... – вона замислилася. Такі речі нелегко усвідомити щасливій людині, але сторонні це відразу бачать.

1960.07.20_80

– Цінчжао, таких поетів та прозаїків, як ти, споконвіку було небагато. Життя Цай Веньцзі⁵⁰ було дуже трагічне! Раніше ми завжди вважали, що в літераторів має бути нещаслива доля, бо здавалося, що поети можуть створювати шедеври, тільки якщо вони нещасні. Але зараз це уявлення потрібно переглянути! Завдяки тобі зрозуміло, що літератор може жити щасливим життям та створювати шедеври.

– Ви всі мене надто звеличуєте. Я не вважаю, що мої твори є шедеврами, і не думаю, що мене можна дорівнювати до знаних майстрів давнини! – Лі Цінчжао

усміхнулася. – Хоча, можливо, моє життя набагато краще, ніж було в них. У мене не було гіркого досвіду поневірянь через війну... У мене чудова родина – ось ти кажеш, що ми щасливе подружжя. І навіть повстанці не напали на нас. – Вона засміялася так, наче й забула, що її батько при смерті.

– Сподіваюся, що в країні ще довго буде мир...

– Що зараз відбувається? – Лі Цінчжао змінила тему розмови. – Кілька днів тому я чула, що ситуація в Хебеї дуже напружена, армія чжурчженів просувається на південь.

– Це велика проблема, – Лу Дефу ляснув у долоні. – Ти згадала повстанців. Я чув, що імператор привернув на свій бік повстанців з Ляншаньпо, тож ми можемо сподіватися на мирне життя в Шаньдуні.

– Хм... – Лі Цінчжао, згадавши Ляншаньпо, мовила: – Так, їхній загін може бути дуже корисним.

– Заворушення почалися в Цзіндуні, та й у Цзяннані склалася не дуже гарна ситуація. Фан Ла⁵¹ зібрав армію повстанців у Хуейчжоу і вже увійшов до Чжецзяна. Кажуть, що вона більша за загін Суна Цзяна!

– Чому таке відбувається? – Лі Цінчжао насупилася. – Наче все добре, а багато хто хоче повстати!

1960.07.21_81

– Все через неправильне керування! – Лу Дефу зітхнув. – Імператор полюбляє чуттєві насолоди, побудував палац, має любовні стосунки зі співачками, міністри отримують гроші, але нічого не роблять, а чиновники утискують простих людей. Люди, які живуть у голоді й холоді, підуть на відчайдушні кроки. Саме так і повстали “жовті пов’язки”⁵² наприкінці династії Хань!

Раптом вона розхвилювалася... Вона з багатої та знатної родини, з дитинства росла в атмосфері родинного тепла та турботи. Їй бракує розуміння того, що зараз відбувається, та непокоїть політична ситуація. Але вона не хоче далі нічого слухати:

– Дефу, досить про це. Я не хочу нічого чути!

– Жінкам краще не втручатися в політику...

– Я не згодна з тим, що хтось може займатися політикою, а хтось – ні. Чоловіки та жінки однакові! – рішуче сказала вона.

Вона була аристократкою, що виросла в мирні часи. Вона й не думала, що жіночі здібності можна поставити нижче за чоловічі. Проте в неї дуже примітивні знання про суспільство і вона вважає, що всі люди добре живуть. На її думку, війна залишилася десь далеко в історії. Про неї вона дізнавалася з книг, а уся така інформація дуже відрізняється від реального хаосу війни. Вона ніколи не стикалася з війною, а тому зовсім не відчувала страху. Однак, не розуміючи всіх цих речей, вона й не хотіла чіпати їх, вважаючи, що її життя завжди буде мирним і спокійним. Проте мирні часи добігали кінця. Сун Цзян у Ляншані, Фан Ла в Аньхой та чжурчжені в Хебеї розхитали велику династію Сун.

¹ Переклад роману Наня Гунбо “Лі Цінчжао” виконаний у рамках проекту “Традиції китайської риторики: поняття, формулювання, перспективи” (“無核心的傳統——帝制時期『中國修辭學』的多樣性”) на 2024–2025 рр. під керівництвом професора Зеба Рафта (雷之波, Інститут китайської літератури та філософії, Академія Сініка, Тайвань) за фінансової підтримки Національної ради з питань науки і технологій (國家科學及技術委員會), Тайвань (113-2811-H-001-015).

² Ритуали до династії Сун регламентувалися насамперед “Книгою ритуалів” (“禮記”) та “Зразковими церемоніями та правилами пристойності” (“儀禮”), які датуються I ст. до н. е. [Standaert 2008, 10]. У сунські часи додалися ще дві роботи: за Північної Сун (北宋, 960–

1127) праця Сима Гуана (司馬光, друге ім'я Цзюньши 君實, 1019–1086) “Записи пана Сима про правила пристойності” (“司馬氏書儀”), а за Південної Сун (南宋, 1127–1279) – “Сімейні ритуали” (“家禮”) Чжу Сі (朱熹, друге ім'я Юаньхуей 元晦, 1130–1200). Попри те що вони стосувалися різних регіонів країни, ці праці вважаються найповнішими текстами про сімейні ритуали сунського Китаю [Kuhn 1994, 21–22].

³ Храм Сянго (相國寺) – буддистський храм, побудований у 555 році на території сучасного м. Кайфена (провінція Хенань). Найбільшого розквіту храм досяг за часів правління династії Сун, ставши одним з найбільших буддистських храмів у країні. Був місцем зустрічей письменників, музикантів і каліграфів.

⁴ Дунхуамень (東華門) – у романі Наня Гунбо це назва “веселого кварталу” в Бяньцзіні, де розташована велика кількість *цзюлоу*, у яких співачки розважають високопосадовців та заможних літераторів на приватних вечірках чи бенкетах.

⁵ У романі наведено лише другу половину цієї пісні.

⁶ Писемна мова *веньянь*, або *класична китайська мова* (文言文), – це мова, якою написані класичні китайські тексти з V ст. до н. е. до III століття н. е. До XX ст. вона використовувалася в офіційних документах, наукових публікаціях, літературних творах (як у поезії, так і в прозі) та в діловому листуванні. Розмовна мова *байхуа*, або *писемна народна мова* (白話文), – це мова, яка базується на північних діалектах китайської мови. Починаючи з династії Сун, літератори використовували її в тих творах, які мали виконуватися вголос (наприклад, п'єси), а також для передачі прямої мови своїх персонажів у романах.

⁷ Судячи з усього, цей коментар вигаданий автором.

⁸ Мовиться про відому легенду, яка описана Суном Юєм (宋玉, друге ім'я Цзюань 子淵, 298–222 рр. до н. е.) в передмові до *фу* “Таотан” (“高唐賦”). Зокрема, у ній розповідається про зустріч правителя царства Чу (楚國, 1030–223 рр. до н. е.) та богині, яка з'являлася на південному схилі гори У. Щодня вранці вона прилітала хмаринкою, а ввечері проливалася дощем. Ця легенда лягла в основу китайського фразеологізму *вєнлушєшєн* (дослівно: хмари [і] дощ гори У), що має значення “інтимна близькість чоловіка та жінки, статеві зносини”.

⁹ Див. посилання 44 у: [Нань 2024, 174].

¹⁰ Інформації про цю особу немає. Можливо, Нань Гунбо вигдав цей персонаж.

¹¹ Див. посилання 40 у: [Нань 2024, 173].

¹² Я не знайшла в історичних джерелах згадки про цей анекдот. Можливо, це вигадка Наня Гунбо.

¹³ Особове ім'я сунського імператора Хуейцзун (徽宗, 1082–1135).

¹⁴ Див. посилання 35 у: [Нань 2024, 173].

¹⁵ Мовиться про євнухів.

¹⁶ Див. посилання 36 у: [Нань 2024, 173].

¹⁷ Чу Суйлян (褚遂良, друге ім'я Деншань 登善, 596–658) – один із “Чотирьох видатних каліграфів ранньої Тан” (“初唐四大家”).

¹⁸ Цей історичний анекдот уперше наведений у збірці *біцзі* відомого сунського письменника Чжана Дуаньї (張端義, друге ім'я Чженфу 正夫, 1179–1248) під назвою “Збірка для дорогих вух” (“貴耳集”, 1246 р.), у якій представлено понад сто різноманітних історичних анекдотів про сунських поетів та їхні твори. Нань Гунбо переказує версію сунського автора, змінюючи лише місце, де ховається Чжоу Бан'янь: у збірці Чжана Дуаньї він сховався під ліжком. Крім того, Нань Гунбо опускає розмову між імператором та прем'єр-міністром Цаєм Цзіном щодо вигнання Чжоу Бан'яня зі столиці та формального приводу для цього – несплата податків [張端義 1985, 45–46].

¹⁹ Див. посилання 15 у: [Нань 2024, 171].

²⁰ Див. посилання 22 у: [Нань 2024, 172].

²¹ Вислів “У державі, що гине, музичні звуки сумні і тим викликають тугу” (“亡國之音哀以思”) походить із “Книги ритуалів” (“禮記”), одного з головних трактатів китайської канонічної літератури, що приписується Конфуцію та його найближчим учням.

²² Сун Цзян (宋江, перша половина XII ст.) – історичний діяч, який очолив збройне повстання проти династії Сун. Він з повагою ставився до законного права імператора Хуейцзун (宋徽宗, 1082–1135) на трон, виступаючи насамперед проти корумпованого держапарату. Надалі реальний Сун Цзян став центральним персонажем одного з чотирьох китайських класичних романів “Річкове прибережжя” (“水滸傳”) авторства Ши Найяня (施耐庵, друге ім'я Чжаожуй 肇瑞, 1296–1370).

²³ Тут використана фраза 兩袖清風 (дослівно: “у двох рукавах чистий вітер”), яка означає, що чиновник є чесним та невідкупним. Нань Гунбо вживає її як поширене висловлювання сунських часів, але її джерелом є *ши* “Складаю вірш на чужі рими на шляху в Уцзян” (“次韵吳江道中”) юаньського поета Ченя Цзі (陳基, друге ім’я Цзінчу 敬初, 1314–1370): “У двох рукавах чистий вітер, тіло ось-ось злетить; Спираюся на палицю, крокуючи за місяцем, йду по довгому мосту” (“兩袖清風身欲飄, 杖藜隨月步長橋”). Тому її просто не могли використовувати на початку XII століття.

²⁴ Ляншаньпо (梁山泊) – назва озера, яке існувало в провінції Шаньдун. За часів династії Сун воно почало замулюватися та перетворилося на болотисту низовину, що періодично затоплювалася через розлив річок навколо. Оскільки це була безлюдна місцевість на кордоні декількох адміністративних одиниць, державний контроль на цій території був мінімальним, що призвело до того, що тут переховувалися розбійники та повстанці.

²⁵ “Канон водних шляхів” (“水經”) – робота, яка була присвячена опису річкових систем у Китаї, зараз є втраченою. Існують різні думки щодо авторства цього твору, але більшість дослідників вважають, що його написав видатний учений та поет Го Пу (郭璞, друге ім’я Цзінчунь 景纯, 276–324). У “Каноні водних шляхів” була подана стисла інформація про 137 річок тогочасного Китаю. “Коментар до Канону водних шляхів” (“水經註”) написаний Лі Даоюанем (酈道元, друге ім’я Шаньчан 善长, 466?–527) та складається із 40 *цзюанів*. Автор описав близько 1400 річок, а також додав ще опис сусідніх територій, поселень, інформацію про клімат та історію, включно з місцевими легендами.

²⁶ “Історичні нотатки” (“史記”) – історичний літопис, написаний ханьським істориком Сима Цянем (司馬遷, друге ім’я Цзичан 子長, 145?–86? до н. е.) на основі роботи свого батька Сима Тая (司馬談, 165?–110 до н. е.). В “Історичних нотатках” охоплено 2500-річний період історії Китаю, від епохи правління міфічного імператора Хуанді (黃帝, 2717?–2600? до н. е.) до правління ханьського імператора У (漢武帝, 156–87 до н. е.).

²⁷ Мовиться про Лю У (劉武, ? – 144 до н. е.) – другого сина ханьського імператора Веньді (漢文帝, 203–157 до н. е.) та молодшого брата ханьського імператора Цзінді (漢景帝, 188–141 до н. е.). У 168 р. до н. е. він був призначений імператором керувати князівством Лян. Згадка в “Історичних нотатках” про Ляншань, на яку вказує Чжао Мінчен, є такою: “[Якось він вирушив] на північ на полювання в гори Ляншань” (“北獵良山”). Тут використаний ієрогліф 良 liáng, що має однакове читання з ієрогліфом 梁 liáng, який є назвою князівства, *ваном* якого й був Лю У.

²⁸ “Історія П’яти династій” (“五代史”), або “Нова історія П’яти династій” (“新五代史”), – історичний літопис, написаний великим сунським прозаїком, поетом, істориком та політиком Оуяном Сю (歐陽修, друге ім’я Юншу 永叔, 1007–1072), який є одним з “восьми великих авторів династій Тан і Сун” (“唐宋八大家”). Ця робота складається із 74 *цзюанів* та охоплює період китайської історії з 907-го до 960 р. Її написання було завершено в 1039 році, але опублікована вона була лише через рік після смерті автора.

²⁹ Тобто в 944 році.

³⁰ “Всебічне дзеркало, що допомагає управлінню” (“資治通鑑”) – історичний літопис, написаний Сима Гуаном (司馬光, друге ім’я Цзюньши 君實, 1019–1086) за наказом сунського імператора Ін-цзуна (英宗, 1032–1067) разом із групою істориків. Робота над літописом зайняла 19 років, і він був опублікований у 1084 р. Складається з 294 *цзюанів* та охоплює період китайської історії з 403 р. до н. е. до 959 р. н. е.

³¹ Тобто в 959 році.

³² Хань Ці (韓琦, друге ім’я Чжигуй 稚圭, 1008–1075) – високопоставлений чиновник династії Північна Сун, який відігравав провідну роль у “Новій політиці” (“新法”) Вана Аньши (王安石, друге ім’я Цзефу 介甫, 1021–1086) (див. посилання 34 у: [Нань 2024, 173]).

³³ Шаньгу (山谷), або Шаньгу даожень (山谷道人 – дослівно: “Відлюдник з гірської ущелини”), – це літературний псевдонім Хуана Тінцзяня (黃庭堅, друге ім’я Лучжи 魯直, 1045–1105), відомого сунського поета, каліграфа і теоретика поезії.

³⁴ Тобто в 1019 році.

³⁵ Тобто в 1076 році.

³⁶ Ван Цзінгун (王荊公) – це Ван Аньши (王安石, друге ім’я Цзефу 介甫, 1021–1086), видатний чиновник, реформатор та літератор династії Північна Сун. Протягом життя обіймав різні посади – від коректора текстів та помічника судді (簽書) до радника імператора та прем’єр-міністра.

³⁷ Нань Гунбо вживає одиницю земельної площі *лі* (里), якою користувалися в Китаї з IV ст. до н. е. до VIII ст. н. е. Один *лі* наприкінці VIII ст. дорівнював 31,34 га землі. Тобто згадані 800 *лі* затоплених земель приблизно дорівнюють 25 072 га. За часів династії Сун термін *лі* замінили на *фанлі* (方里), площа якого дорівнювала 30,57 га землі.

³⁸ Лю Гунфу – це Лю Бань (劉攽, друге ім'я Гунфу 貢父, 1022–1088), державний діяч династії Південна Сун.

³⁹ Це два рядки з вірша Лі Бая “Вранці виїхав із міста Байді” (“早發白帝城”).

⁴⁰ Це два рядки з вірша Лі Бая “Біля вежі Жовтого журавля проводжаю Мена Хаожаня в Гуанлін” (“黃鶴樓送孟浩然之廣陵”).

⁴¹ Чжуге Лян (諸葛亮, друге ім'я Кунмін 孔明, 181–234) – видатний державний діяч, політик і стратег.

⁴² “Стратагема порожнього міста” (“空城計”) – одна зі стратегій, яка входить до воєнного трактату “Тридцять шість стратагем” (“三十六計”). Її суть полягає в тому, що коли ворог є сильнішим за вас і може будь-якої миті знищити вас, треба діяти спокійно та кепкувати з нього, щоб той подумав, що йде в засідку. Одним із найвідоміших прикладів використання цієї стратагеми є випадок, згаданий в одному з чотирьох китайських класичних романів “Три держави” (“三國演義”) авторства Ло Гуаньчжуна (羅貫中, друге ім'я Яньчжи 彥直, 1330–1400). Маючи лише невелику групу солдатів для стримування війська, що наступає, Чжуге Лян придумав, як ввести в оману ворога. Він наказав відчинити всі ворота в місті, а солдатам, які були перевдягнені в цивільних, наказав підмітати вулиці. Сам сів на стіні над воротами та почав грати на *гуціні*. Видавався він дуже стриманим та спокійним. Коли ворожа армія на чолі з Сима Ї (司馬懿, друге ім'я Чжунда 仲達, 179–251) дісталася міста, той був здивований тим, що побачив, і наказав відступити, підозрюючи, що в місті є засідка. Хитрість Чжуге Ляна спрацювала, оскільки він мав репутацію дуже обережного тактика, який майже ніколи не ризикував. Тому Сима Ї вирішив, що Чжуге Лян веде його військо в пастку.

⁴³ *Сюцай* (秀才, дослівно: “витончений таланти”) – назва першого з трьох учених ступенів: *сюцай*, *мінцзін* (明經) та *цзіньши* (進士). Для здобуття ступеня *сюцай* кандидат мав розбиратися в державному управлінні та урядовій політиці, але вже в середині VIII століття цей ступінь був скасований [Herbert 1988, 163–164], а назва використовувалася в значенні “освічена людина”. Для здобуття ступеня *мінцзін* кандидат мав продемонструвати знання класичних текстів. Для здобуття найпрестижнішого ступеня *цзіньши* кандидат на додаток до вимог, що висувалися до попередніх двох ступенів, мав ще показати власні літературні здібності, зокрема в написанні поезії в жанрі *ши* [Doran 2017, 102].

⁴⁴ У Цзялян (吳加亮, друге ім'я У Юн 吳用) – вигаданий персонаж із роману “Річкове прибережжя” Ши Найаня.

⁴⁵ *Лі* (里) – міра довжини, яка за часів правління династії Сун дорівнювала 552,96 м. Тобто вони проїхали понад 1 км.

⁴⁶ Це рядки з *ши* Лі Бая “Декламую на березі річки” (“江上吟”).

⁴⁷ “Зал Гуйлай”, або “Зал [того, хто] повернувся додому” (歸來堂), – це назва бібліотеки, яку згадує Лі Цінчжао в автобіографії. Ця назва пов'язана з ім'ям великого поета епохи Шести династій Тао Юаньміна (365–427), оскільки є алюзією на його відомий трактат під назвою “Повернення додому” (“歸去來兮”). Ця назва не лише вказувала на повернення людини до проживання в рідних місцях, а й натякала на те, що вона йде в житті за власними бажаннями. В автобіографії Лі Цінчжао ця назва використовується саме щодо бібліотеки, де вони з чоловіком проводили багато часу разом: «У мене гарна пам'ять, і коли щоразу після вечері [ми] пили чай у [нашій] бібліотеці Гуйлай, [хтось із нас], вказуючи на книжкові полиці, казав: “Така фраза міститься в такій книзі, у такому розділі, на такій сторінці і в такому рядку”. [Ми] змагалися [одне з одним] у цій грі, і переможцю дозволялося першим випити чай. Щоразу, коли [ми] вгадували правильно, піднімали чашки [з чаєм] і весело сміялися, іноді проливаючи чай, навіть не випивши й ковтка. Я б із радістю жила вічно в такій атмосфері! Хоча [ми] часом долали смуток і перебували у важкому [фінансовому] становищі, наші устремління були непохитними. [Коли] колекція книг стала повною, у бібліотеці Гуйлай було поставлено велику книжкову шафу; [книги] були класифіковані, зареєстровані, і [кожній] було надано порядковий номер, [всі вони] були розставлені за порядком, [а також] було складено каталог із переліком усіх книг. Якщо потрібно було вивчити або прочитати [якусь] книгу, [треба було] взяти ключ від шафи, вибрати [книгу] і записати її в

[реєстраційний] журнал. [Якщо в ній після прочитання] з'являлися хоч найменше пошкодження або плямка, то як [своєрідне] стягнення треба було усунути [це] пошкодження або вивести [пляму], тому не було вже тієї легкості та радості, що [наповнювали нас] у колишні часи. [Ми] прагнули знайти те, що відповідало б [нашим] бажанням, але, навпаки, прийшли лише до зневіри». Однак Нань Гунбо використовує цю назву як назву для усього будинку: «Вони жили спокійним життям у Чжучені в “Залі Гуйлай”» (“他們安靜地住在諸城的「歸來堂」”).

⁴⁸ Наразі в усіх відомих джерелах немає подібного тексту, який належав би або приписувався Лі Цінчжао.

⁴⁹ “Як керувати Піднебесною” (“天下”) – назва розділу з “Чжуанцзи. Різні записи” (“庄子. 杂篇”) авторства видатного китайського філософа Чжуанцзи (莊子, друге ім'я Цзисю 子休, 369?–286 до н. е.). Він складається з семи частин, у яких описано витоки та особливості “Ста шкіл” (“諸子百家”) – різноманітних філософських течій та шкіл доціньської доби (先秦, до 221 р. до н. е.).

⁵⁰ Цай Веньцзі (蔡文姬, друге ім'я Чжаоцзі 昭姬, 177–249) – відома ханська поетеса і композиторка. Була захоплена кочівниками сюнну і провела 12 років у полоні, де стала наложницею одного з ватажків та народила йому двох синів. У 207 році її викупив з полону член її клану, видатний воєначальник і фактично на той час правитель Китаю Цао Цао (曹操, друге ім'я Менде 孟德, 155–220), який посмертно дістав титул імператора. Після повернення додому вона ще раз вийшла заміж, а останні роки життя провела при дворі Цао Цао та його спадкоємців.

⁵¹ Фан Ла (方臘, ?–1121) – ватажок селянського повстання, яке він очолив у 1120 році в повіті Шечжоу (сучасна провінція Аньхой). Повстанці захопили місто Ханчжоу, а згодом взяли під свій контроль частину сучасних провінцій Цзянсу, Чжецзян, Аньхой і Цзянсі – загалом 52 повіти і шість префектур. Згідно з історичними документами, наслідки повстання були жахливі. Загалом було вбито понад два мільйони мирних жителів, але велика кількість жертв не була врахована, оскільки усіх захоплених у полон жінок і тих, хто намагався втекти з полону, повстанці стратили пізніше [蘇金源, 李春圃 1963, 81]. У 1121 році уряд відправив війська для придушення повстання. У результаті Фан Ла та 52 його прибічники були схоплені та привезені до столиці, де їх визнали винними в державній зраді та стратили. Фан Ла є одним з головних персонажів роману “Річкове прибережжя” Ши Найяня.

⁵² Повстання жовтих пов'язок (黃巾之亂) – селянське повстання, що відбувалося з 184-го до 205 року, наприкінці правління династії Східна Хань (東漢, 25–220). Повстання очолили Чжан Цзюе (張角, ?–184) і двоє його молодших братів – Чжан Бао (張寶, ?–184) і Чжан Лян (張梁, ?–184). Влада дізналася про їхні наміри за декілька місяців до повстання і заарештувала та стратила сотні людей. Проте це не зупинило повстанців, а лише розпалило їх: загалом до їхніх лав приєдналося близько 360 тисяч осіб, які нападали на державні установи та грабували їх. Дуже швидко повстання охопило декілька провінцій, і імператор відправив армію загальною чисельністю приблизно 40 тисяч військових для боротьби з повстанцями. У результаті ватажків було вбито, майже 100 тисяч повстанців загинули в боях і понад 100 тисяч здалися в полон. До початку 185 року повстання було здебільшого придушене, хоча деякі зіткнення тривали ще протягом наступних двох десятиліть (див. детальніше: [Michaud 1958, 47–127; The Cambridge History... 1986, 325–339]).

ЛІТЕРАТУРА

Нань Г. (2024), “Лі Цінчжао. Глави I–III / переклад з китайської, вступна стаття та коментарі Г. В. Дашенко”, *Східний світ*, № 4, с. 149–176. DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2024.04.149>

Нань Г. (2025), “Лі Цінчжао. Глави III–V / переклад з китайської, вступна стаття та коментарі Г. В. Дашенко”, *Східний світ*, № 1, с. 155–181. DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2025.01.155>

Benn C. (2002), *Daily Life in Traditional China: The Tang dynasty*, Greenwood Press, Westport.

Choi M. (2017), *Death Rituals and Politics in Northern Song China*, Oxford University Press, New York. DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780190459765.001.0001>

Djao W. (2010), *A Blossom like no Other: Li Qingzhao*, Ginger Post Inc., Toronto.

- Doran R. (2017), "Education and the Examination System", in *The Oxford Handbook of Classical Chinese Literature (1000 BCE – 900 CE)*, W. Denecke, W. Li and X. Tian (eds), Oxford University Press, New York, pp. 95–111. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199356591.013.7>
- Ebrey P. (1991), *Confucianism and Family Rituals in Imperial China: A Social History of Writing about Rites*, Princeton University Press, Princeton.
- Herbert P. (1988), *Examine the Honest, Appraise the Able: Contemporary Assessments of Civil Service Selection in Early Tang China*, Australian National University, Canberra.
- Kuhn D. (1994), "Decoding Tombs of the Song Elite", in D. Kuhn (ed.), *Burial in Song China*, Editio Forum, Heidelberg, pp. 11–159.
- Michaud P. (1958), "The Yellow Turbans", *Monumenta Serica*, Vol. 17, Iss. 1, pp. 47–127.
- Standaert N. (2008), *The Interweaving of Rituals: Funerals in the Cultural Exchange between China and Europe*, University of Washington Press, Seattle.
- The Cambridge History of China* (1986), Vol. 1: The Ch'in and Han Empires, 221 BC – AD 220, D. Twitchett and M. Loewe (eds), Cambridge University Press, Cambridge.
- 柯宝成 (2009), 李清照全集: 汇评本, 崇文书局, 武汉。
- 南宫搏 (06.05.1964), "談李清照二", 新生晚報。
- 南宫搏 (11.05.1964), "談李清照: 幾條筆記七", 新生晚報。
- 南宫搏 (16.05.1964), "談李清照十二", 新生晚報。
- 南宫搏 (17.05.1964), "談李清照: 結語十三. 完", 新生晚報。
- 蘇金源李春圃 (1963), 宋代三次農民起義史料彙編, 中華書局北京。
- 徐培均 (2013), 李清照集箋注, 上海古籍出版社, 上海。
- 張端義 (1985), 貴耳集, 中華書局, 北京。

REFERENCES

- Nan G. (2024), "Li Tsinchzhao. Hlavy I–III, pereklad z kytaiskoi, vstupna stattia ta komentari H. V. Dashchenko", *Shidnij svit*, No. 4, pp. 149–176. (In Ukrainian). DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2024.04.149>
- Nan G. (2025), "Li Tsinchzhao. Hlavy III–V, pereklad z kytaiskoi, vstupna stattia ta komentari H. V. Dashchenko", *Shidnij svit*, No. 1, pp. 155–181. (In Ukrainian). DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2025.01.155>
- Benn C. (2002), *Daily Life in Traditional China: The Tang dynasty*, Greenwood Press, Westport.
- Choi M. (2017), *Death Rituals and Politics in Northern Song China*, Oxford University Press, New York. DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780190459765.001.0001>
- Djao W. (2010), *A Blossom like no Other: Li Qingzhao*, Ginger Post Inc., Toronto.
- Doran R. (2017), "Education and the Examination System", in *The Oxford Handbook of Classical Chinese Literature (1000 BCE – 900 CE)*, W. Denecke, W. Li and X. Tian (eds), Oxford University Press, New York, pp. 95–111. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199356591.013.7>
- Ebrey P. (1991), *Confucianism and Family Rituals in Imperial China: A Social History of Writing about Rites*, Princeton University Press, Princeton.
- Herbert P. (1988), *Examine the Honest, Appraise the Able: Contemporary Assessments of Civil Service Selection in Early Tang China*, Australian National University, Canberra.
- Kuhn D. (1994), "Decoding Tombs of the Song Elite", in D. Kuhn (ed.), *Burial in Song China*, Editio Forum, Heidelberg, pp. 11–159.
- Michaud P. (1958), "The Yellow Turbans", *Monumenta Serica*, Vol. 17, Iss. 1, pp. 47–127.
- Standaert N. (2008), *The Interweaving of Rituals: Funerals in the Cultural Exchange between China and Europe*, University of Washington Press, Seattle.
- The Cambridge History of China* (1986), Vol. 1: The Ch'in and Han Empires, 221 BC – AD 220, D. Twitchett and M. Loewe (eds), Cambridge University Press, Cambridge.
- Ke B. (2009), *Li Qingzhao quanji: huiping ben*, Chongwen shuju, Wuhan. (In Chinese).
- Nan G. (06.05.1964), "Tan Li Qingzhao (Er)", *Xinsheng wanbao*, p. 5. (In Chinese).
- Nan G. (11.05.1964), "Tan Li Qingzhao: Ji Tao Biji (Qi)", *Xinsheng wanbao*, p. 5. (In Chinese).
- Nan G. (16.05.1964), "Tan Li Qingzhao (Shi'er)", *Xinsheng wanbao*, p. 5. (In Chinese).

Nan G. (17.05.1964), “Tan Li Qingzhao: Jieyu (Shisan. Wan)”, *Xinsheng wanbao*, p. 5. (In Chinese).

Su J. and Li Ch. (1963), *Songdai sanci nongmin qiye shiliao huibian*, Zhonghua shuju, Beijing. (In Chinese).

Xu P. (2013), *Li Qingzhao ji jianzhu*, Shanghai guji chubanshe, Shanghai. (In Chinese).

Zhang D. (1985), *Gui er ji*, Zhonghua shuju, Beijing. (In Chinese).

Нань Гунбо

Лі Цінчжао. Глави V–VI /

Переклад з китайської, вступна стаття та коментарі Г. В. Дашенко

У цій публікації продовжено переклад історичного роману “Лі Цінчжао” (“李清照”) авторства гонконзького письменника Наня Гунбо (南宮搏, 1924–1983). Представлено переклад глав V–VI (епізоди 58–81), які виходили з 23 червня до 21 липня 1960 року в тайванській “Центральній щоденній газеті” (“中央日報”). Події, зображені в цій частині роману, відбуваються в період 1113–1126 рр.

У представлених главах наведено 11 повних віршів танських і сунських поетів у жанрах *ши* та *ци*, а також окремі рядки з п’яти поетичних творів (від доціньської доби до династії Сун). Оскільки Нань Гунбо використовує поезію як основу для побудови сюжету, частина з цих віршів описують життя сунської аристократії у столиці, а частина присвячені спогляданню природи, думкам про минуле і темі туги в розлуці, що загалом відповідає подіям, зображеним у романі.

Вступна стаття знайомить з художніми та композиційними особливостями цієї частини роману, а також із деякими помилками, яких автор припустився щодо зображення подій. У примітках наведено пояснення термінів та реалій, а також стислі відомості про історичних осіб, згаданих у романі.

Ключові слова: Нань Гунбо; Лі Цінчжао; роман; поезія; образ

Переклад надійшов до редакції 02.03.2025

Схвалено до друку: 8.05.2025